

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто розвиток поняття “креативність” у педагогічній і психологічній теорії та практиці.

Ключові слова: навчання, розвиток, творчість, креативність, дивергентність, конвергентність.

У період бурхливого науково-технічного розвитку, збільшення наукових знань і їх широкого застосування у виробництві одним із головних завдань навчання стає розвиток творчого мислення, пізнавальних здібностей учнів, вміння самостійно поповнювати знання. Розв'язання цього завдання органічно пов'язане з активізацією навчання, розробкою систем методів і прийомів навчання, які спрямовані на формування пізнавальної активності учнів, засвоєння ними навчального матеріалу, розвиток інтелектуальних здібностей учнів.

Метою статті є висвітлення проблеми креативності особистості у працях видатних сучасних вітчизняних і зарубіжних авторів.

Давно відомо, що учні, захоплені справою, яка їм подобається, виявляють наполегливість, силу волі в опануванні тими знаннями й уміннями, які випереджають програмні вимоги. Це дуже добре, бо дитина йде до реалізації поставленої мети, ці знання і вміння вкрай необхідні їй для втілення творчих задумів. Саме під час вирішення творчих завдань, пошуку нестандартних способів їх розв'язання в дітей виробляється вміння критично ставитися до тривіального, виробляються навички дискусування тощо. Зрештою, творчість учнів сприяє й формуванню морально-етичних і вольових якостей. Креативність школярів позитивно впливає на їх фізичний та естетичний розвиток, оберігає від моральної деградації.

Саме на початку ХХІ ст. у теорії та практиці особливо гостро стоїть проблема формування творчої особистості. Творчість передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюється продукт, що вирізняється новизною, оригінальністю, унікальністю.

На розвиток творчих здібностей учнів орієнтують всі державні та відомчі директивні документи України.

З метою збереження і розвитку творчого потенціалу нації, формування в суспільстві сприятливих умов для становлення особистості та підтримки обдарованої молоді 24.04.2000 р. Президентом України ухвалено Указ № 612 “Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді”. Виходячи із завдань, які окреслено цим Указом, розвиток творчих здібностей школярів під час їх навчання стає особливо актуальним.

Такі підходи знайшли відображення в Національній доктрині розвитку освіти України: “Держава повинна забезпечувати: <...> підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці; створення умов для розвитку обдарованих дітей і молоді...” [8].

Сучасні педагоги розглядають креативність як: 1) творчі можливості особистості, що здатні виражатися у різних видах її діяльності; 2) здатність до створення нового; 3) творчий потенціал особистості, здатний реалізуватися у творчому процесі та сформувати на цій основі гармонійну, всебічно розвинуту особистість.

В.О. Рогозіна розглядає креативність як особистісну характеристику, реалізацію людиною власної індивідуальності. На її думку, кожна людина неповторна, унікальна, вносить у світ щось нове, таке, чого раніше не було, тому прояв індивідуальності є творчим процесом. Характеристики креативності непередметні, тобто не передбачають наявності продукту (матеріального чи ідеального), процесуальні, бо креативність розглядається як процес прояву власної індивідуальності. Науковець виокремлює такі процесуальні характеристики креативності: 1) креативність розкривається під час суб'єкт-суб'єктної взаємодії; 2) креативність у певній формі завжди адресується іншій людині [9, с. 8–10].

За визначенням Е. Фрома, креативність – це здатність дивуватися, відшукувати рішення в нестандартній ситуації, спрямованість на нове і вміння глибоко усвідомлювати власний досвід. “Всередині” феномену креативності він виокремлює його потенційні й актуальні “іпостасі”, а також принципово їх розділяє. Це пов'язано з процесами освоєння носієм потенційної креативності того чи іншого (нового для нього) соціально значущого виду діяльності [2, с. 11].

Мотивація креативної поведінки складається в ранньому дитинстві; вона пов'язана з переживанням почуття деміурга (“Я можу”, “У мене не виходить”), з прийманням (не відторгненням) власних недоцільних бажань. Мотивація доцільної поведінки, яка також формується в дитинстві, вважає бажаними лише реально здійснені обставини, події. Отже, мікросередовище може перешкоджати або сприяти розвитку мотиваційного блоку креативності [4, с. 8].

Когнітивний бік креативності містить такі характеристики творчого мислення: *продуктивність* – багатство ідей, асоціацій, варіантів вирішення проблем; *гнучкість* – здатність швидко змінювати способи дій, переходити від одного класу об'єктів до іншого; *оригінальність* – рідкісність, незвичайність, унікальність способу розв'язання певної проблеми [1, с. 76].

Вироблення поліваріантності сприйняття, гнучкості мислення зумовлюються складністю та різноманітністю мікросередовища. Крім цього, розвитку творчого мислення сприяє деяка екстравагантність ситуації.

Поведінковий аспект креативності припускає реалізацію креативних властивостей на поведінковому рівні: вироблення певних поведінкових автоматизмів, способів дій. Вони виробляються за рахунок навчання: наслідування деяких дій, повторення і закріплення їх. Тому мікросередовище, яке сприяє формуванню креативності на поведінковому рівні, повинне мати зразки креативної поведінки та способи їх подання.

Таким чином, можна виділити фактори мікросередовища, які мають формувальний вплив на креативність: нерегламентованість поведінки;

предметно-інформаційна збагаченість; наявність зразків креативної поведінки.

У своїх працях Я.А. Пономарьов наголошує, що для творчої людини найбільшу цінність мають побічні результати діяльності, дещо нове й незвичне, для нетворчої – важливі результати щодо досягнення цілі, а не новизна.

Творчість, на відміну від різноманітних форм адаптивної поведінки, здійснюється не за принципами “тому що”, або “для того щоб” (каузальним і теологічним), а “незважаючи ні на що”, тобто творчий процес є реальністю, яка спонтанно виникає і завершується [10, с. 19].

Узагальнення різних підходів до тлумачення поняття “креативність” засвідчує доцільність розуміння останнього як деякої гіпотетичної здатності до створення чогось принципово нового, що сягає корінням у несвідомі процеси, може виявитися у будь-якій сфері людської діяльності й описується в термінах нестандартності, гнучкості, спонтанності.

Креативність як психічний феномен може характеризуватися такими поняттями, як: дивергентність, творче мислення, продуктивне мислення, творча інтуїція тощо.

Креативність як специфічна діяльність має певну структуру, компоненти якої тісно переплітаються та взаємодоповнюються. До компонентів креативності відносять: “свіжість погляду”, або *вміння побачити нове*, яке пов’язує із сенситивністю – чутливістю до субдомінантних (неосновних, побічних) утворень, чутливістю до проблем, толерантністю до незрозумілого, допитливістю, латеральним мисленням; *гнучкість* як бачення альтернатив, різних варіантів, різних аспектів проблеми; як здатність змінювати сприймання об’єкта таким чином, щоб бачити нові, приховані від спостереження сторони; як вміння знаходити для одного і того самого поняття, символу, образу, предмета все нові й нові семантичні значення; *оригінальність мислення*, яке визначається прагненням до самостійності, незвичності, дотепності вирішення поставленого завдання. Оригінальність – це найбільш загальна характеристика для оцінювання продукту інтелектуальної творчості. З практичної точки зору ідея вважається оригінальною, якщо подібної їй немає серед відомих; *мотиваційні механізми*, які ґрунтуються на внутрішніх (на відміну від зовнішньої стимуляції) мотивах творчої активності, серед яких: потреба у новизні, потреба в автономії, свобода вибору, контроль над навколишнім світом і комунікація з ним, мотив самоактуалізації; *емоційну забарвленість творчої діяльності*, що супроводжується натхненням, впевненістю у справі, що виконується, сумнівами; *несвідомі механізми*, які займають визначальне становище під час створення ідеї, тобто на етапі “первинної” креативності. Їх пов’язують з актами миттєвого “осяяння”, “прозріння”, такими, як інтуїція, явище інкубації, інсайту, завдяки чому в творчому процесі забезпечується миттєвість виникнення та цілісність ідеї, раптовість і несподіваність отриманого результату, парадоксальність, поєднання різнорідних фактів, невідповідність стандартам і правилам, нестереотипність, здатність передбачати, що такий ряд явищ та ідей має важливе значення [3, с. 19].

Поняття “креативність” у контексті психологічного знання набуло значення тільки на початку 1950-х рр. Дж. Гілфорд запропонував психологам зосередити увагу на вивченні здібностей до творчості. Було створено декілька лабораторій та інститутів, вийшли друком часописи й монографії, але, за оцінками Р. Стернберга, тільки 0,5% статей (за 1975–1995 рр.) мали стосунок до проблеми креативності. Однією з причин такого ставлення до психології творчих здібностей із боку психологів-експериментаторів була нечіткість визначення креативності як здібності, а також відсутність методик для її діагностики.

Психометрична революція в дослідженнях креативності почалася на початку 1960-х рр. і до цього часу не закінчилася. Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності набула популярності після публікації праць Дж. Гілфорда [12]. Підставою для цієї концепції стала його модель структури інтелекту. Науковець указав на принципові розбіжності між двома типами розумових операцій: конвергенцією та дивергенцією.

Конвергентне мислення актуалізується в тому випадку, коли людині, яка розв’язує завдання, потрібно на основі множини умов знайти єдине правильне рішення. Конкретних розв’язків може бути й декілька, але ця множина завжди обмежена.

Дивергентне мислення визначається як “тип мислення, який іде в різноманітних напрямках” (Дж. Гілфорд). Такий тип мислення припускає варіювання шляхів розв’язання проблеми, приводить до несподіваних висновків і результатів.

У концепції креативності Дж. Гілфорд вважав операцію дивергенції (разом із операціями перетворення й імплікації) основою креативності як загальної творчої здібності особистості [6, с. 445–449]. Він виокремив чотири основних параметри креативності: *оригінальність* – спроможність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді; *семантична гнучкість* – здатність виявити основну властивість об’єкта та запропонувати новий спосіб його використання; *образно-адаптивна гнучкість* – спроможність змінити форму стимулу таким чином, щоб побачити в ньому нові ознаки та можливості для використання; *семантична спонтанна гнучкість* – продукування різноманітних ідей у нерегламентованій ситуації. Загальний інтелект не включається в структуру креативності. У наступних дослідженнях Дж. Гілфорд виділяє шість параметрів креативності: 1) здатність до виявлення та постановки проблем; 2) спроможність до генерування великої кількості ідей; 3) гнучкість – продукування різноманітних ідей; 4) оригінальність – спроможність відповідати на подразники нестандартно; 5) здатність удосконалити об’єкт, додаючи деталі; 6) уміння вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу та синтезу [12, с. 19].

Ідеї Дж. Гілфорда набули подальшого вдосконалення в працях М.В. Воллаха і Н.І. Когана, які висловлюються проти жорстких лімітів часу, атмосфери змагальності та відхиляють такий критерій креативності, як точність. У цьому вони знаходяться ближче до вихідної думки Дж. Гілфорда про розбіжність дивергентного та конвергентного мислення,

ніж сам її автор. На думку М.В. Воллаха і Н.І. Когана, а також П.М. Верної і Д. Харгрівса [2], для прояву творчості потрібна невимушена, вільна обстановка. У своїй праці ці автори змінили систему проведення тестів креативності. По-перше, вони надавали учасникам стільки часу, скільки їм було необхідно для розв'язання завдання або формулювання відповіді на запитання. Тестування проводилося під час гри. Змагання між учасниками зводилося до мінімуму, а експериментатор приймав будь-яку відповідь. Якщо дотримуватися цих умов, то кореляція креативності та тестового інтелекту буде наближена до нуля.

Дещо інша концепція лежить в основі розробленого С.С. Медником тесту віддалених асоціацій [13]. Процес дивергентного мислення уявно відбувається так: є проблема, і розумовий пошук відбувається ніби в різних напрямках семантичного простору. Дивергентне мислення – це ніби периферійне мислення, мислення поруч з “проблемою”. Конвергентне мислення погоджує всі елементи семантичного простору, знаходить одну правильну композицію цих елементів. На думку науковця, чим із більш віддалених сфер узяті елементи проблеми, тим більш креативним є процес її вирішення. Тим самим дивергенція замінюється актуалізацією віддалених зон значеннєвого простору, але водночас синтез елементів може бути нетворчим і стереотипним, у творчому процесі наявні як конвергентна, так і дивергентна складові.

Однією з останніх за часом виникнення концепцій креативності є так звана “теорія інвестування”, запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом. Ці автори вважають креативними таких людей, які здатні “купувати ідеї за низькою ціною і продавати за високою”. Людина, на їх думку, може не реалізувати свій творчий потенціал у двох випадках: 1) якщо вона висловлює ідеї передчасно; 2) якщо вона не виносить їх на обговорення занадто довго, після чого ідеї стають очевидними, “застарівають”. Цілком очевидно, що тут прояв творчості замінюється його соціальним прийняттям й оцінкою. Творчі прояви детермінуються шістьма основними чинниками: 1) інтелектом як здібністю; 2) знаннями; 3) стилем мислення; 4) індивідуальними рисами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем [11, с. 8].

Виявити креативність неможливо, якщо відсутнє творче середовище. Окремі компоненти, відповідальні за творчий процес, взаємодіють. І сукупний ефект від їхньої взаємодії не можна звести до впливу якогось одного з них. Мотивація може компенсувати відсутність творчого середовища, а інтелект, взаємодіючи з мотивацією, значно підвищує рівень креативності [6].

Існує думка, що критерієм відокремлення продуктивних проявів творчості від девіантної поведінки може стати наявність осмисленості, що може бути сприйнята навколишніми. Значеннєвий критерій, на відміну від частотного, дає змогу розмежувати продуктивні творчі та непродуктивні (девіантні) прояви людської активності. Тим самим значеннєвий критерій дає можливість при тестуванні розділити поведінкові прояви учасника на стереотипні, оригінальні (творчі) і неосмислені (девіантні).

Я.С. Пономарьов звертає увагу на два чинники, що інколи пов'язані з креативністю: *мотиваційна напруженість* (формально-динамічна сторона

мотивації) – інтенсивна пошукова активність, інтелектуальна активність, що впливає на перехід від однієї стадії творчого процесу до іншої під час розв’язання творчого завдання; *сенситивність* – висока чутливість до інтуїтивних і побічних утворень, від чого залежить ефективність інтуїтивного рішення, утримання та здійснення побічних продуктів. Основа успіху в ситуації вирішення творчих завдань – високорозвинута здатність здійснювати певні маніпуляції з поняттями, образами, ідеями у свідомості, де найголовнішим компонентом психологічного механізму поведінки людини є високий розвиток внутрішнього плану дій особистості. Науковець поділяє здібності на загальні й окремі (спеціальні) і відзначає, що загальні здібності пов’язані зі здатністю людини діяти “у внутрішньому плані”. Креативна особистість, якщо порівнювати її з рекреативними особистостями, має вищу мотиваційну напруженість і сенситивність та чутливість до побічних продуктів власної пізнавальної активності [7, с. 16].

Досліджує творчу обдарованість як інтелектуально-мотиваційну ініціативність Д.В. Богоявленська. Вона розробила методики “креативного поля”. На основі експериментальних даних автор робить висновок, що творчі здібності розвиваються нерівномірно, оскільки існує два піки цього розвитку: найяскравіший сплеск їх прояву відбувається у віці десяти років, другий – у юнацькому віці. Перший пік належить до першого прояву креативного рівня, а евристичний рівень починається зі старшого дошкільного віку. Евристичний рівень – прояв активності людиною, яка має засоби для вирішення, але продовжує аналіз, завдяки чому відкриває нові засоби вирішення. На креативному рівні людина не використовує самостійно знайдену емпіричну закономірність як спосіб вирішення, а розглядає її як нову проблему [3, с. 19].

Цікавою є думка О.С. Яковлевої, яка вивчає креативність як властивість особистості. Вона відзначає, що креативність – це не певний набір особистісних рис, а реалізація людиною власної індивідуальності. Ось чому творчий процес і є проявом цієї індивідуальності. Креативність розкривається під час суб’єкт-суб’єктної взаємодії і завжди адресується іншій людині. Отже, креативність – це презентація своєї індивідуальності іншому [5, с. 16].

Нам імпонує позиція В.В. Моляка, який досліджує формування, становлення та розвиток творчої обдарованості в технічній діяльності. На його думку, здібності необхідно розглядати у зв’язку із творчим потенціалом людини. Творча обдарованість є статичною підсистемою, а вміння та навички – це динамічні показники, що формуються на основі обдарованості. Обдарованість регулює та стимулює творчу діяльність, сприяє вирішенню особистістю проблем, пов’язаних із пристосуванням до ситуації, інших людей та до себе самої. Обдарованість завжди пов’язана із творчістю. Якщо ж людина має високі творчі здібності, то її діяльність більш оригінальна.

Праці М.М. Холодної – однодумця В.В. Моляка – присвячені вивченню інтелектуальної обдарованості у зв’язку з творчою обдарованістю. На основі систематизації основних підходів до вивчення питання вона розрізняє терміни “обдарованість”, “творчість” і “креативність” [14].

Висновки. Розглядаючи формування поняття “креативність”, ми дійшли висновку, що виявити креативність неможливо, якщо відсутнє творче середовище. Окремі компоненти, відповідальні за творчий процес, взаємодіють.

Список використаної літератури

1. Барко В.І. Як визначити творчі здібності дитини / В.І Барко. – К. : Знання, 1999. – 76 с.
2. Вельдбрехт Е.Е. Диагностика творческих способностей / Е.Е Вельдбрехт. – Херсон : Вид-во ХДПУ, 2002. – 11 с.
3. Волобуєва Т. Б. Развитие творчої компетентності школярів / Т. Б. Волобуєва. – Харків, 2005. – 159 с.
4. Галкина Т.В. Диагностика и развитие креативности. Развитие и диагностика способностей / Т.В. Галкина. – М. : Наука, 1999. – 8 с.
5. Гнатко М.М. Психологічні передумови роботи з обдарованими дітьми : методичні рекомендації / М.М. Гнатко. – Луцьк, 1996. – 16 с.
6. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. Психология мышления / Дж. Гилфорд. – М. : Прогресс, 1969. – С. 433–456.
7. Дружинін В.В. Вікові аспекти динаміки розвитку креативності / В.В. Дружинін // Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. “Perspektywiczne opracowania nauki i techniki – 2007”. – Перемишль, 2007. – 16 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
9. Рогозіна В.О. Особливості методики розвитку творчих здібностей молодших школярів / В.О. Рогозіна // Мистецтво та освіта. – 1997. – № 2. – С. 8–10.
10. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності : навч. посіб. / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 1999. – 19 с.
11. Сисоєва С.О. Творчий розвиток особистості: сутність, специфіка / С.О. Сисоєва // Творчість у контексті розвитку людини : матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2003. – Ч. 2. – 85 с.
12. Ткач Р.В. Психологічні особливості творчої активності особистості / Р.В. Ткач. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 1999. – С. 19–24.
13. Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Торренса : методическое руководство / Е.Е. Туник. – СПб. : Имантон, 1998. – 171 с.
14. Холодна М.В. Психологія розвитку творчої особистості : [навч. посіб.] / М.В. Холодна. – К. : ІЗІМН, 2001. – 236 с.

Королева Л.М. Развитие креативности как научно-педагогическая проблема

В статье рассматривается развитие понятия “креативность” в педагогической и психологической теории и практике.

Ключевые понятия: обучение, развитие, творчество, креативность, дивергентность, конвергентность.

Koroleva L. Creativity development as scientific and pedagogical problem

This article presents the development of the concept “creativity” in pedagogical and psychological thought and foreign researches.

Key words: training, development, creative works, creativity, divergence, convergence.